

מעמד הנשים בפולחן הדתי: מודרניות ושמרנות בהשקפת עולמו של הרב עובדיה יוסף

ענת פלדמן

רבנים ראשיים ורבנים בכללם אי אפשר להם היום להתבודד באוהלם, להסתפק בלימוד ופסיקה, אלא תפקידם גם לבוא בדברים עם ראשי הציבור ונבחרי, ואפילו עם המוני העם, כדי לברר דברים ולמנוע סיבוכים מראש. בדורנו הכרח הוא להרביץ תורה ומאורה, ולקרב את הנוער בדרכי השפעה. כל כפייה תזיק יותר משתועיל, יש לשלול בתכלית אלימות וגם הפגנות. אמצעים אלה מרבים שנאה. יש לגלות לעם כולו המאור, הטוב והנועם שבאמונה ובתורה, בבחינת 'טעמו וראו כי טוב ה'.'¹

את הדברים הללו אמר בשנת 1973, ערב בחירתו לראשון לציון,² הרב עובדיה יוסף,³ הרב הספרדי הראשי של ישראל.

במאמר זה תיבחן השקפת עולמו של הרב עובדיה בנוגע לנשים במצוות ובטקסים מבחינת המציאות החברתית ולא מבחינת חקר ההלכה. באמצעות דברי הרב תיפרס תמונה רחבה המלמדת כיצד התמודד עם התאמת ההלכה

¹ דונש, 'הרבנים הראשיים לישראל', **שנה בשנה**, ירושלים תשל"ד, עמ' 265–292 (284). הכותב, שבתאי דון-יחיא, חתם בשם עט.

² הראשון לציון הוא כינוי לרב הספרדי הראשי. השימוש הנפוץ בו החל בתקופת השלטון העות'מאני.

³ הרב עובדיה יוסף נקרא בפי תומכיו ומכריו 'הרב עובדיה', לכן במאמר זה אכתוב את שמו כפי שהיה נהוג לכנותו.

לנשים בנות זמננו – משכילות, עצמאיות ועובדות במגוון מקצועות – המעוניינות לקיים אורח חיים דתי קפדני, ובה בעת התמודד גם עם גברים שביקשו להדיר נשים מן הפולחן הדתי.

ממצאי המחקר עולה כי פסיקותיו של הרב עובדיה יוסף נוטות להכיל נשים שלא הקפידו על קיום מצוות כדי להגשים את המטרה הגדולה שלו: הקמת חברה חרדית בנוסח ספרדי-ישראלי. כמו כן נראה כיצד למרות הרגישות שלו כלפי נשים הוא התנגד בתוקף למנהגי נשים מסוימים, ונציע שההתנגדות שלו נבעה ממניע פוליטי: רצון לאחד את בני עדות המזרח ולבדל עצמם ממנהגי האשכנזים.

המתונות ההלכתית של הרב עובדיה יוסף והיחס המכיל שלו כלפי החברה המודרנית מקורם ברבנים מזרחים חשובים שהקדימו אותו ונאלצו גם הם להתמודד עם מגמות מודרניות של קהילה מסורתית.⁴ ככלל, החברה המזרחית בשלהי המאה התשע עשרה הייתה נינוחה בגישה האמונית, המכילה את תמורות הזמן. כאלה הם גם רוב תומכי הרב עובדיה, שבאים מהחברה המסורתית. לכן נחשף הרב לסוגיות הלכתיות המאפיינות אנשים מאמינים המקיימים אורח חיים מודרני. ואולם בשלהי המאה העשרים ובראשית המאה העשרים ואחת נותר הרב עובדיה כמגדלור יחיד להאיר את שמי הפסיקה המזרחית ולהתאימה לרוח הזמן. בתפקיד החברתי שקיבל עליו התבלט בפסיקות מכילות ומתחשבות במודרנה.

הטענה המרכזית במאמר היא כי הרב עובדיה טווה דרך אידאולוגית-הלכתית שהותאמה לציבור המזרחי-מסורתי והמתחרד כאחד ולימדה על ייחודיותו לעומת פסיקות ומנהגים של רבנים אשכנזים.⁵ אך מעט ידוע על יחסו של

⁴ צבי זוהר, **מסורת ותמורה: התמודדות חכמי ישראל במצרים ובסוריה עם אתגרי המודרניזציה 1880–1920**, ירושלים תשנ"ג; הנ"ל, **האירו פני המזרח: הלכה והגות אצל חכמי ישראל במזרח התיכון**, תל אביב תשס"א; הנ"ל, **'להחזיר עטרה ליושנה'**: חזונו של הרב עובדיה, יואב פלד (עורך), **ש"ס: אתגר הישראליות**, תל אביב 2001, עמ' 159–209; הנ"ל, **'פיה פתחה בחוכמה: מאפייני האישה היהודייה המושלמת על פי פירוש הרב ישראל יעקב אלגאזי לפסוקי אשת חיל, זהויות**, 7 (תשע"ו), עמ' 93–120.

⁵ בנימין לאו, **"על משמרת אעמודה להחזיר עטרה ליושנה"**: מאבקו של הרב עובדיה יוסף לשמירת ההלכה הספרדית בארץ ישראל, מרדכי בר-און (עורך), **אתגר הריבונות**, ירושלים 1999, עמ' 214–227; הנ"ל, **"להחזיר עטרה ליושנה"**: מאבקו חוץ ופנים של הרב עובדיה

הרב עובדיה לנשים,⁶ ובמאמר זה ינותח היבט זה בהגותו התורנית. נתמקד בהשקפתו של הרב על נשים במצוות ובטקסים דתיים כדי להאיר את השקפת עולמו בכלל.

החל משנות החמישים כיהן הרב עובדיה בתפקידים ציבוריים במערכת הרבנית של מדינת ישראל עד התפקיד הרם ביותר, הרב הספרדי הראשי לישראל (בשנים 1973–1983). לאחר מכן עמד בראש מועצת החכמים של תנועת ש"ס מיום הקמתה (1984) ועד פטירתו (2013). בתפקיד המנהיג הרוחני של תנועת ש"ס צבר כוח פוליטי עצום ומעמד תורני רב-השפעה על חלקים גדולים בחברה הישראלית. ספריו ופסיקותיו הופצו בשיבות ובבתי כנסת שהתרבו בזכות כוחה הפוליטי-כלכלי של תנועת ש"ס, ובאמצעותם סיפקה המפלגה פלטפורמה לתהליכי התחזקות רוחנית וסייעה להעצמת מעמדו כמנהיג הלכתי ופוליטי בעל השפעה על חוגים רחבים בחברה הישראלית. ואולם הצלחתו של הרב עובדיה במפעל החזרה בתשובה הביאה איתה גם התמודדות בלתי פוסקת עם תופעות מודרניות מגוונות, ולכן יש לפסיקותיו גם משמעויות חברתיות-פוליטיות חשובות.

מאמר זה מבוסס על שלושה מקורות עיקריים: מקור אחד הוא סדרת ספרי השאלות והתשובות **יביע אומר**, שכתב הרב עובדיה. בסדרה עשרה כרכים העוסקים במגוון רחב של נושאים מחיי היום-יום של הציבור בישראל וגם

יוסף, **אקדמות**, ח (תש"ס), עמ' 9–23; הנ"ל, 'שמירת מנהגי עדות מול אחדות ההלכה: עיון במשנתו של הרב עובדיה יוסף, **אקדמות**, י (תשס"א), עמ' 267–288; הנ"ל, **ממון עד מרן: משנתו ההלכתית של הרב עובדיה יוסף**, תל אביב 2005; אריאל פיקאר, 'הרב עובדיה יוסף בהתמודדותו עם "דור החופש והדרור"', אביעזר רביצקי (עורך), **ש"ס: היבטים תרבותיים ורעיוניים**, תל אביב תשס"ו, עמ' 228–283; הנ"ל, **משנתו של הרב עובדיה יוסף בעידן של תמורות**, רמת גן תשס"ז.

⁶ על פעילות תנועת ש"ס בקרב הנשים בתקופת מנהיגותו של הרב עובדיה ראו: ענת פלדמן, 'פוליטיקה, אתניות ומגדר: ארגון הנשים של תנועת ש"ס', טובה כהן ושאל רגב (עורכים), **אשה במזרח ואשה ממזרח**, רמת גן 2005, עמ' 295–314; הנ"ל, 'התמקצעות נשים: תנועת ש"ס לקראת תפיסת עולם פוליטית חברתית חדשה', **פוליטיקה**, 16 (2007), עמ' 93–115; הנ"ל, 'החזרת עטרה ליושנה או שינוי עטרה: תפקיד מנהיגות חרדיות מזרחיות על פי תנועת ש"ס', **חקר החברה החרדית**, 4 (תשע"ז), עמ' 81–103; Anat Feldman, 'Education and Employment among Ultra-Orthodox Women in Israel: Modernity and Conservatism – The Case of the Shas Party', *Contemporary Jewry*, 39, 3 (2020), pp. 451–472

במצרים, שבה שימש הרב עובדיה סגן הרב הראשי שלוש שנים. עוד מקור הוא סדרת ספריו **טהרת הבית**, הכוללת שלושה ספרים העוסקים בדיני טהרה וחיי משפחה. המקור השלישי הוא פרויקט השו"ת האינטרנטי **הלכה יומית**, בניהול נכדו של הרב עובדיה הרב יעקב ששון.

עד כה לא נעשה בהלכה **יומית** שימוש אקדמי מחקרי, ובמאמר זה ייעשה בו לראשונה שימוש נרחב. אני רואה בהלכה **יומית** מתווך חשוב בין הרב עובדיה לתומכיו, שרובם מתחזקים בדתיותם. האתר פועל שנים רבות ומספק באמצעות הדואר האלקטרוני תשובות על שאלות הציבור, ואנשיו עונים כמעט מייד⁷ על שאלות רבות האופייניות לחברה מודרנית אמונית ומתלבטת. האתר מתווך את פסיקות הרב עובדיה לציבור, מסביר אותן ומוסר את תמציתן בבהירות לציבור שאינם תלמידי חכמים. **הלכה יומית** הוא אמצעי מודרני, זמין ונגיש לכולם. סגנונו עכשווי ומעודכן, והוא משקף את התלבטויות החברה המזרחית בת זמננו. במאמר זה תודגם חשיבותו בעיצוב קהילה ספרדית חרדית מודרנית.

שילוב שלושת המקורות הללו מאפשר תמונה רחבה ואמינה על השקפת עולמו של הרב עובדיה יוסף על מעמד הנשים בפולחן הדתי.

הכלה ומודרניות בהשקפת הרב עובדיה יוסף

התפקיד הציבורי הראשון של הרב עובדיה היה סגן הרב הראשי של יהודי מצרים, ולכן מן הראוי להבין את עמדתם ההלכתית של חכמי מצרים בפרט וחכמי המזרח התיכון בכלל, אשר השפיעו על השקפתו.⁸ חכמים אלה התמודדו עם השפעות המודרנה שהביאו אל החברה המזרח-תיכונית יהודים אירופאים שהקפידו פחות מהם על שמירת ההלכה,⁹ והפסיקות שלהם התחשבו בציבור חופשי גדול שהיה בעל נתינות אירופית מצד אחד ובסמכויות המצומצמות שנתנו להם הממשלות מצד אחר. לדוגמה, הרב

⁷ פעם הפניתי לאתר שאלה בנושא מסוים. קיבלתי תשובה אל המייל האישי שלי כעבור יומיים. כלומר, לא כל השאלות והתשובות פורסמו באתר, אלא היה גם דו-שיח אישי.

⁸ כשהגיע הרב עובדיה למצרים כבר היה תלמיד חכם מגובש, ומטבע הדברים היו לו גם עימותים עם חכמי מצרים. ראו פיקאר, עידן של תמורות (לעיל, הערה 5), עמ' 51–59; לאו, ממרן עד מרן (לעיל, הערה 5), עמ' 25–50.

⁹ זוהר, מסורת ותמורה (לעיל, הערה 4), עמ' 248–282.

רפאל אהרון בן שמעון כינה את מצרים 'ארץ החופש והדרור'.¹⁰ צבי זוהר מסביר את משמעות המושג בהבנה של חכמי מצרים כי אינם יכולים לכפות מרותם על בני עדה מסוימת, וכן כי מבחינתם החופש והדרור נועדו לאפשר בחירה חופשית של אורח חיים דתי, ולא פריקת עול הלכתית.¹¹

ברבני המזרח התיכון שהשפיעו על הרב עובדיה היו הרב עבדאללה סומך והרב חיים יוסף, שפעלו בעיראק,¹² והרב בן-ציון מאיר חי עזיאל, שפעל בארץ ישראל.¹³ הרב עובדיה הושפע גם מרבני ישיבת פורת יוסף בירושלים, שבה למד, ובראשם הרב עזרא עטייה והרב יעקב עדס. כמו הרבנים הללו גם הוא פעל בקרב ציבור מודרני שלא הקפיד על תר"ג מצוות.

אם כן, רבני המזרח התיכון עיצבו את ההלכה הספרדית על פי תמורות הזמן מתוך הבנה שיש להתאים את אורחות החיים היהודיים לסביבה הכלכלית, החברתית והמשפטית. הרבנים ביקשו להשאיר את היהודים במסגרת דתית אך הבינו את מגבלותיהם כפוסקים. ואולם כאשר התאפשר להם, העדיפו רבני המזרח התיכון לפסוק פסיקה שמרנית.¹⁴ בפסיקותיו של הרב עובדיה בנושאי נשים בפולחן ובמצוות הן במצרים הן בישראל ניכרת הבנה כלפי אנשים מאמינים שאינם מקפידים על אורח חיים דתי. הרב עובדיה בחר בדרך של הקלה והכלה כדי להשאיר אותם במסגרות אמוניות, שכן החלופה הגרועה, להשקפתו, היא חילון.

¹⁰ שם, עמ' 83–142; פיקאר (לעיל, הערה 5), עמ' 18–19.

¹¹ זוהר, שם.

¹² שם, עמ' 9–72.

¹³ דוגמה בולטת להכלת מנהגים מודרניים היא גישתו של הרב הארץ-ישראלי החשוב בן-ציון מאיר חי עזיאל, שהיה הראשון לציון בשנים 1939–1953. ראו: יעקב הדני, 'על משנתו החינוכית של הרב בן-ציון מאיר חי עזיאל', צבי זוהר (עורך), **הרב עזיאל ובני זמנו: פרקי עיון בהגותם של חכמי המזרח בישראל במאה העשרים**, ירושלים תשס"ט, עמ' 65–83; משה הלינגר, 'יהדות, ציונות, מודרנה ודמוקרטיה במשנתו של הרב בן-ציון מאיר חי עזיאל', שם, עמ' 84–119; יצחק כרם, 'הרב עזיאל כרב ראשי של סלוניקי וקשריו עם הקהילה לאחר מכן', שם, עמ' 166–189; בנימין לאו, 'מוסר הנביאים בשיקולי פסיקתו של הרב עזיאל', שם, עמ' 190–210. אריאל פיקאר, "'יהא חלקי בין המתקנים על יסודות ההלכה...' הצעתו של הרב עזיאל לתקנת עגונות', שם, עמ' 230–253.

¹⁴ נעם זוהר, 'הכול חייבים בתלמוד תורה: מעמדן של נשים כמחויבות מדאורייתא בתלמוד תורה ובהידבקות בה', טובה כהן (עורכת), **להיות אשה יהודיה**, ד, ירושלים תשס"ז, עמ' 277–292; זוהר, מסורת ותמורה (לעיל, הערה 4), עמ' 143–241.

מנהגי תפילות וברכות של נשים

תפילות וברכות של נשים הן סוגיה מגדרית מעניינת, משום שרובן נאמרות במועדים קבועים, ולכן הן נחשבות מצוות עשה שהזמן גרמן. חכמים פטרו נשים מחובת קיום מצוות עשה שהזמן גרמן ודנו גם בשאלת תפילת הנשים: האם הן מחויבות להתפלל? ואם כן, כמה פעמים ביום? בביתן או בבית הכנסת? עם גברים או בלעדיהם? וכן, האם נשים צריכות או רשאיות לברך על מצוות שהזמן גרמן? ממחקרים קודמים עולה שבדורות האחרונים יש נסיגה במעמד הנשים בפולחן הדתי.¹⁵ להלן נציג פסיקות אחדות של הרב עובדיה בנושא תפילות נשים במגוון אירועים יום-יומיים ונראה מה עמדתו בנושא ברכות נשים על מצוות עשה שהזמן גרמן.

א. תפילות

נשאלתי אם מותר לקרות מזמורי תהילים בלילה לרפואת חולה, או לאשה המקשה לילד, ואם על כל פנים יש להתיר אחר חצות [...] ומסקנא דדינא [...] להתיר לקרות תהילים אחר חצות לילה בכל לילות החול, וכל שכן לצורך חולה ומקשה לילד, ובליל שבת ויום טוב יש להתיר לקרות תהילים כל הלילה. ומותר ללמוד תנ"ך עם פירוש רש"י בלילה בין ביחיד ובין בציבור (יביע אומר ו, אר"ח ל, עמ' צט-קג).

בעקבות הפסיקה הזו נשאלה השאלה שלהלן, וזו התשובה שניתנה עליה:

שאלה: האם מותר לנשים לקרוא תהילים בלילה גם לפני חצות? **תשובה:** אין חילוק (=הבדל) בין נשים לאנשים¹⁶ (=גברים). ועל פי הקבלה יש להיזהר בזה. אלא אם מדובר באופן שיש צורך גדול. כגון שיש חולה וכדומה (הלכה יומית 1,620).

¹⁵ ראו לדוגמה: שמואל ספראי, 'מחויבותן של נשים במצוות במשנתם של התנאים', ספר השנה של אוניברסיטת בר-אילן, כה-כו (תשנ"ה), עמ' 227-236; אברהם גרוסמן, 'חסידות ומורדות: נשים יהודיות באירופה בימי-הביניים', ירושלים תשס"א; דרור פיקסלר, 'פטור נשים ממצוות עשה שהזמן גרמן במשנת הרמב"ם', סיני, קלא (תשס"ג), עמ' מא-נג.

¹⁶ להלן אדגיש בכל התשובות משפטי מפתח המשקפים את מגמת השוויון המגדרי. כל ההדגשות שלי.

השאלה מלמדת כי ספרי הרב עובדיה נגישים לציבור תומכי תנועת ש"ס. ברור שהשוואל קרא את הפסיקה מספרו של הרב עובדיה, אולם חסר לו הידע הפרקטי, היות שרבים מציבור הקוראים לא ראו את המנהגים הללו בבית הוריהם או בשכונה שגדלו בה.

נוסף על כך יש לשים לב לעניין המגדרי. התשובה מלמדת על שני המאפיינים העיקריים בפסיקות הרב עובדיה בנוגע לנשים: (א) נשים יכולות לקיים את אותן מצוות כמו גברים, אם כי הדבר עלול לסכן אותן, על פי הקבלה; (ב) הרב עובדיה הביא בחשבון את הצורך הנפשי-רגשי של הנשים. להלן דוגמאות נוספות המלמדות על מגמה זו:

שאלה: עד מתי מותר להתפלל תפילת שחרית? והאם יש חילוק בזה בין אנשים לנשים?

תשובה: [...] יש להתפלל שחרית תוך ארבע שעות מזמן זריחת החמה [...] ואין חילוק בין אנשים לנשים בענין הזה (הלכה יומית 471).¹⁷

וזו פסיקת הרב בנושא:

נשאלתי אם נשים חייבות להתפלל שלש תפילות ביום או די בתפלה אחת של שמונה עשרה [...] מסקנא דדינא שאין הנשים חייבות מן הדין להתפלל שלש תפילות ביום, אלא די בתפלה אחת ביום, ומה טוב שתהיה זו תפלת שחרית, כולל ברכות השחר.¹⁸ ומכל מקום אם רוצות הנשים להחמיר על עצמן להתפלל שלש תפילות ביום כדי לצאת ידי חובה [...] ואין בזה חשש ברכה שאינה צריכה כלל (יביע אומר ו, אר"ח יז, עמ' נח-סא).

¹⁷ הלכה יומית 471 עסקה בסוגיות הקשורות למועד תפילת שחרית, וכן בסוגיית מחויבות הנשים לתפילה אחת ביום – שחרית, מנחה או ערבית. הבאתי כאן רק את סיכום התשובה הארוכה.

¹⁸ ברכות השחר הן ברכות הודיה לאלוהים על היום החדש. אין משמעותן ברכות לפני קיום מצוות בכלל או קיום מצוות שהזמן גרמן בפרט. ברכות שלפני קיום מצוות הן סוגיה אחרת, ונדון בה בהמשך.

ומה קורה כשנשים שוכחות לומר את כל התפילה?

נשאלתי, אשה שהתפללה שחרית כהלכה, וכשהתפללה מנחה באותו יום, שכחה להזכיר ראש חודש, או שלא שאלה טל ומטר בימות הגשמים, האם צריכה לחזור ולהתפלל בהזכרת ראש חודש ובשאלת טל ומטר, או כיון שהתפללה שחרית כהלכה דיה בכך [...] שאשה טעתה בתפלתה [...] ונזכרה בסיום תפלתה, צריכה לחזור ולהתפלל כתקנת חז"ל, **שדין האשה בתפלה כדין האיש לכל ענין** (שם יח, עמ' סא-ג).

שני נושאים מעניינים עולים מהטקסטים האלה: (א) נשים בנות זמננו מתפללות כמה פעמים ביום, אף על פי שאינן מחויבות בכך; (ב) ניכרת מגמת השוויון המגדרי בפולחן הדתי: 'דין נשים כדין גברים'.

בעקבות העיסוק בחיוב נשים בתפילות עלו שאלות נוספות המשקפות רצון לקיים אורח חיים דתי 'נכון', לדוגמה זו, המלמדת על נשים 'מתחזקות' שקוראות ולומדות את פסיקות הרב עובדיה ואף הצליחו לגלות סתירה בין פסיקותיו:

שאלה: אבקש לדעת האם הרב שליט"א לא חזר בו בחזון עובדיה החדש וקבע כי אישה מחויבת בתפילת מוסף נוסף על שחרית באם אינה טרודה בטיפול בילדים [...]

תשובה: מרן הרב שליט"א אינו סבור שנשים חייבות בתפילת מוסף. רק בתחילה היה סבור שהן אינן רשאיות להתפלל תפילה זו, ואחר כך חזר בו וכתב **שרשאית להתפלל תפילה זו** (הלכה יומית 200).

שאלות רבות באו מנערות או מהורים לנערות בדבר מחויבותן לתפילות. התשובה שלהלן מציגה את תמצית השקפת עולמו של הרב עובדיה נשים רשאיות להשתתף בכל פולחן דתי, אך אינן מחויבות בו ברמת החיוב של הגברים מחויבים:

שאלה: האם נערה מחויבת ב-3 תפילות ביום?

תשובה: נערה אינה חייבת להתפלל, אלא תפילה אחת בכל יום [...] ומכל מקום אם היא מתפללת, הרי שהיא מקיימת מצוה גדולה. אבל חיוב אין בזה (שם 333).

נושא הברכות העסיק רבות את הציבור המזרחי משום שמסגר את הנשים המסורתיות בסדר יום דתי קפדני שלא היו מורגלות בו. להלן כמה דוגמאות:

שאלה: שמענו את שיעורו של מרן הרב עובדיה יוסף שליט"א, בנושא מאה ברכות בכל יום. והשאלה היא: מהי העצה לציבור הנשים, שקשה להן מאוד לעמוד בזה, שהרי אין להן חיוב של שלש תפילות ביום וכן ברכות הטלית והתפילין וכו', האם אפשר להקל? **תשובה:** עליהן להשתדל מאוד להגיע למאה ברכות בכל יום, ואין טעם נכון להקל בדבר לנשים (שם 489).

שאלה: האם לדעת מרן אישה חייבת לברך ברכות התורה או שהיא רשאית אך לא חייבת?
תשובה: לדעת מרן אישה חייבת לברך ברכות התורה (שם 120).

שאלה: האם נשים חייבות לברך את ברכות השחר?
תשובה: [...] שגם הנשים חייבות לברך כל ברכות השחר, מפני שחיוב הברכות הללו אינו בכלל מצות עשה שהזמן גרמא [...] אולם מרן רבינו הגדול רבי עובדיה יוסף זצוק"ל כתב, שאף נשים מברכות ברכות התורה, משום שאף הן מצוות ללמוד תורה (שם 1,735).

מעניין שהרב עובדיה מצרף את הנשים לאליטת לומדי התורה, 'משום שאף הן מצוות ללמוד תורה'. כמובן, הוא אינו מתכוון שנשים צריכות ללמוד תורה בישיבות כפי שהגברים לומדים, אבל ההבדל הזה אינו מוזכר כלל. אנחנו רואים כאן מצד אחד מגמת שיתוף נשים בפולחן הדתי. מצד אחר, כאשר נשים מבקשות הקלות, הרב עובדיה אינו מקפיד עליהן אלא משאיר בידן את ההחלטה. לדוגמה, באתר האינטרנט הלכה יומית נערך דיון בנושא נשים וברכת הגומל.¹⁹ הפסיקה שהובאה בשם הרב עובדיה הייתה

¹⁹ ראו לדוגמה הלכה יומית 373, 388, 389, 891, 1,133.

חד-משמעית: 'נשים, אף הן חייבות בברכת הגומל, שהרי הדבר פשוט הוא שאין חילוק בין אנשים לנשים' (שם 427).

מנהג הנשים לומר ברכת הגומל אחרי לידה הוא מנהג מוכר, ולכן פסיקת הרב עובדיה אינה חידוש הלכתי; המיוחד בדיון שנערך באתר האינטרנט הוא עצם הדיון. ככל הנראה הוא בא מיוזמתם של אנשים שהמנהג הזה לא היה מקובל בסביבתם. יתרה מכך, הרב עובדיה מחייב את היולדות לברך הגומל, ומכאן נובע שהוא משווה את מחויבויותיהן הפולחניות לאלה של הגברים.

התשובות שלהלן ממשיכות את הקו השוויוני-מודרני של הרב עובדיה, ככל הנראה כדי להתאימן למנהגים המתקיימים בפועל:

שאלה: אני שיש לי רק בנות בביתי יכול לברך אותן גם בברכת הכהנים?

תשובה: אדם שמברך את בתו, בין אם יש לו בנים ובין אם אין לו בנים, יברך אותה בברכת הכהנים ויאמר – ישימך אלהים כשרה רבקה רחל ולא (שם 119).

שאלה: אני רוצה לדעת האם המנהג שיש פה במקסיקו שבברכת כוהנים בבית הכנסת, הנשים רגילות לעמוד ולפתוח את הידיים כמו סימן של קבלת הברכה, והשאלה היא האם זה בסדר?
תשובה: מנהג יפה הוא, ואין בו חשש כלל (שם 1,570).

לסיכום נושא התפילות והברכות, בולטות מגמות מספר: ראשית, המגמה החברתית לקרב את הציבור המזרחי אל הדת והמגמה המודרנית – שוויון מגדרי בטקסים. המאפיינים האלה משקפים נאמנה את הציבור המסורתי שבקרבו פעל הרב עובדיה יוסף כל חייו, ציבור מאמין שאינו מקפיד על מצוות, אולם נמצא בתנועה מתמדת של התחזקות דתית. על רקע זה בולטת המגמה השלישית: העלאת נושאים אלה באתר הלכה יומית מלמדת שציבור מודרני ומשכיל קורא את פסקי הרב עובדיה קריאה מגדרית ומבקש נימוקים למנהגי הפולחן המקובלים.

ב. ברכות על מצוות עשה שהזמן גרמן

'כל מצות עשה שהזמן גרמה, אנשים חייבין ונשים פטורות' (משנה, קידושין א, ז), והדיון כאן יתמקד בברכה על מצוות עשה שהזמן גרמן, היות שיש חובה לברך כך על עשיית המצווה: 'אשר קידשנו במצוותיו וציוונו [...]...', ובהמשך עוברים לפעולת המצווה. פוסקים לאורך הדורות נחלקו בשאלת ברכות נשים על מצווה שאין עליהן חובה לקיים. ראשונים ואחרונים תומכים בעשיית מצוות שהזמן גרמן לנשים ובברכות על המצוות הללו.²⁰ לעומתם כתב הרמב"ם ש'נשים פטורות ממצוות שהזמן גרמן לא משום שהן נעשות בזמנים קבועים אלא משום שאלה מצוות שאינן מתאימות לנשים'.²¹

לדעת שמואל ספראי, ייתכן שהפטור לנשים מקיום מצוות במועדים קבועים היה סיכום המצב הקיים.²² חיי הנשים היו קשים, והן לא התפנו במועדים הקבועים לקיים את המצוות. ככל הנראה בזמנו של רבי יוסף קארו רווח מנהג הנשים לקיים מצוות שהזמן גרמן ואף לברך עליהן, לכן הוא פסק ש'נשים לא תברכנה על מצוות שאינן מחויבות לקיים, אך לא אסר עליהן לקיים אותן'.²³

הרב עובדיה, שביקש ליצור זהות הלכתית ספרדית לבני עדות המזרח בישראל, קבע את פסיקתו של רבי יוסף קארו לדגם מאחד: 'אולם לדין שקיבלנו עלינו הוראות מרן ככל אשר יאמר [...] ודאי שאין לעשות כן נגד הוראתו'.²⁴ הרב עובדיה היה ער מאוד לשינויים החברתיים-פוליטיים במעמד הנשים בקהילות יהודיות בעולם וידע ש'נשים קיימו ומקיימות מצוות

²⁰ בבלי, קידושין לא ע"א; אליעזר וולדינגברג, שו"ת ציץ אליעזר ט, ב. ראו לדוגמה: אליעזר ברקוביץ', 'התחייבות עצמית של נשים במצוות עשה שהזמן גרמא', סיני, ק (תשמ"ז), עמ' קפז-קצד; חיים נבון, 'ברכת נשים על מצוות עשה שהזמן גרמן', תורת הר עציץ: <https://www.etzion.org.il/he/halakha/orach-chaim/shabbat/kiddush-woman%E2%80%99s-obligation>

²¹ פיקסלר (לעיל, הערה 16), עמ' 3.

²² ספראי (לעיל, הערה 16), עמ' 3.

²³ כך כתב הרב עובדיה: 'ושם קיבלנו עלינו הוראות מרן (הרב יוסף קארו, בעל השלחן ערוך) יש למנוע מהנשים מלברך על הלולב ושאר מצוות עשה שהזמן גרמא' (יביע אומר א, או"ח מ, מב). ראו גם דיון אצל זוהר, מאפייני האישה (לעיל, הערה 4).

²⁴ מתוך יביע אומר, מצוטט אצל לאו, ממרן עד מרן (לעיל, הערה 5), עמ' 203. וראו דיון בנושא שם, עמ' 202-205. ראו את התנגדותו של הרב עובדיה (יביע אומר א, או"ח לט-מב, עמ' קלג-קנב).

התלויות בזמן ואף מברכות עליהן. פסיקתו בדרך כלל היא להתיר לנשים לקיים מצוות מסוג זה, אך הוא שלל ברכה עליהן: 'שאינ הנשים רשאות לברך על מצוות עשה שהזמן גרמא (כשופר סוכה ולולב) כשבאות לקיימן' (יביע אומר ד, אר"ח נ, עמ' ריג-רטז). להלן כמה דוגמאות:

בדין סוכה ולולב ושאר מצוות עשה שהזמן גרמא, אם נכון להורות לנשים שיוכלו לברך, ואם כדאי לסייעם בזה, כגון לתת להם את הלולב בכדי שיברכו [...] שדעת רבנו תם ועוד הרבה ראשונים מגדולי הפוסקים, שהנשים רשאות לברך על מצוות עשה שהזמן גרמן [...] וכבר האריכו בזה התוספות [...] אין להתחשב במנהג קצת נשים הללו שנהגו לברך על הלולב וכיוצא בזה, ומנהגם זה אינו ברצון חכמים הראשונים שכלם רצו לבטלו. ואף על פי שבהמשך הזמן נתפשט המנהג יותר [...] ומכל שכן שנתברר שהמנהג הקדום לא היה כן. מה שנתחדש אחר כך מנהג על ידי קצת נשים שנהגו כן בבלי דעת, אינו חשוב מנהג (שם א, אר"ח לט-מ).

אם כן, הרב עובדיה ביטל בזלזול מנהג קדום שנעשה באישור 'הרבה ראשונים מגדולי הפוסקים'. צבי זוהר נדרש במחקרו על הרב אלגאזי למנהגי הנשים בירושלים החל מהמאה השמונה עשרה ומצא כי כל הרבנים הספרדים הכירו את מנהג הנשים לברך ולא רצו לבטלו.²⁵ למעשה היה הרב עובדיה הפוסק היחיד שהתנגד למנהג הוותיק הזה.

ביטול מנהגים קדומים הוא סוגיה מעניינת, משום שבמקרים רבים נהג הרב עובדיה לכבד ולאשר מנהגים קדומים, ואילו בסוגיית ברכות הקפיד שלא לאפשר לנשים לברך:

מסקנה דידנא שאין נשים רשאות לברך על מצוות עשה שהזמן גרמא [...] אין פוטר אותנו מלהוכיח בדרכי נועם לנשים צדקניות, להסביר להן שמנהג זה שלא ברצון חכמים, ואשריהם ישראל רבות בנות עשו חיל, ושומעות לדברי חכמים, וכשאומרים להן בלשון רכה

²⁵ זוהר, מאפייני האישה (לעיל, הערה 4).

בדברי חן ונועם, יתנו אוזן קשבת [...] וכל איש שורר בביתו, יודיע הדבר לאנשי ביתו באמירה נעימה (שם, מב).

אף שהפסיקה שלו חד-משמעית – אוסרת ברכות של נשים – הוא נזהר בכבודן והיה רגיש לתמורות הזמן שגרמו לנשים רבות לקיים מצוות. יש לשים לב לסיפה של פסיקתו, שבה ביקש הרב להסביר לנשים 'בדברי חן ונועם' את טעותן כשהן מברכות על מצוות שאינן מחויבות בהן. אומנם זוהי טקטיקה מקובלת של הסברה, אולם מאחר שהרב עובדיה היה צריך לכתוב זאת, אפשר להבין שלא כך נעשה או אולי שידע שהמנהג רווח כל כך עד שכדאי שלא להתעמת בתקיפות עם הנשים המברכות. להלן שלוש דוגמאות לשאלות בעניין:

שאלה: האם נשים יכולות לברך על מצוות שהן פטורות מהן?
תשובה: נשים יכולות באופן כללי לקיים מצוות שהן פטורות מהן, כגון לספור ספירת העומר [...] יש למנוע מהנשים לברך על ספירת העומר ועל מצוות לולב [...] ואף על פי שיש קצת נשים אף מעדות הספרדים שנוהגות לברך על נטילת לולב וספירת העומר [...] אין להתחשב במנהגם כלל וראוי לבטלו (הלכה יומית 49).

שאלה: האם נשים יכולות לספור ספירת העומר?
תשובה: מכללן של דברים אנו למדים [...] שהנשים רשאיות בהחלט לקיים מצווה זו, כדין שאר המצוות (שם).

שאלה: האם נשים יכולות לברך על המצווה?
תשובה: [...] שאינן יכולות לברך על מצוות ספירת העומר, לפי שאנו נוקטים להלכה כדעת מרן השולחן ערוך (בסי' יז ובסי' תקפט) שאסור לנשים לברך על מצווה שהן פטורות ממנה (שם).

פסיקה זו משתלבת היטב עם פסיקתו של רבי יוסף קארו לנוכח המציאות ששררה בתקופתו, שבה נשים כן בירכו על מצוות עשה שהזמן גרמן. עמדתו התקיפה של הרב עובדיה בסוגיה זו נראית תמוהה לנוכח הגישה המקילה והמודרנית שהוא מציג בנושאים רבים, ובהם היתר לקיים מצוות אלו.

אומנם הרב נימק את עמדתו באומרו שהספרדים צריכים לנהוג על פי רבי יוסף קארו, אבל ייתכן שסיבת האיסור פוליטית, ותכליתה לגבש זהות ספרדית-הלכתית לנוכח קהילות באירופה שצירפו את הנשים למניין בקיום כל מיני מצוות.²⁶ לכן כתב הרב: 'אין להתחשב במנהג קצת נשים הללו שנהגו לברך על הלולב' (יביע אומר א, או"ח לט-מ). רמז למגמה הפוליטית של הרב עובדיה נמצא במשפט זה: 'ואפשר שראו מבנות האשכנזים שבאו לארץ ישראל שמברכות ונהגו אף הן כמותן בבלי דעת' (שם, מב). עיקר העניין הוא הבידול שיצר הרב עובדיה בין פסיקה 'אשכנזית' לפסיקה 'ספרדית'. היה מקום להתחשב במנהג ולהכריע למשל 'הנח להם לישראל',²⁷ אולם הרב עובדיה לא הכריע כך אלא ביקש לשנות את המנהג ולא לאפשר לנשים לברך.

נשים בבית הכנסת

תנועת ההתחזקות הרוחנית שחוללה ש"ס²⁸ הביאה לפתחם של הרב עובדיה ושל אתר הלכה יומית גם שאלות על מקומן ומעמדם של נשים בבית הכנסת, שמקצתן שאלו גברים שביקשו לערער על מגמת השוויון המגדרי שהוביל הרב עובדיה עד כדי הוצאת הנשים מבית הכנסת. מהניסיונות להדיר נשים מבית הכנסת אנחנו למדים על חברה של נשים מתחזקות בדתיות שרוצות שוויון בטקסים ובמצוות. נפתח בדוגמה לשאלה מאתגרת העוסקת בהדרת נשים מבית הכנסת:

שאלה: אני מבין שבגמרא כתוב שאישה חייבת בתפילה כיוון שתפילה זה רחמים, לכן מכאן הבינו לא נכון החכמים והחליטו שאישה צריכה להתפלל לפחות פעם ביום [...] מכאן אנו למדים שהגמרא בדף כ מתכוונת שאישה צריכה להתפלל לבקש רחמים על בעלה, משפחתה וכל עם ישראל [...] ולא להתעסק בתפילת 18 שזה לא שייך לה כלל [...] לכן כמו שציווה הגר"א לבנות ביתו שלא ללכת לבית הכנסת, אולי גם אתם צריכים לבקש ולהפיץ שאישה אין לה

²⁶ גרוסמן (לעיל, הערה 16), עמ' 51-54. לא מצאתי תשובה על שאלה זו אצל זוהר, שם.
²⁷ על סוגיית הלכה שנסמכת על מנהגים קיימים ראו דיון אצל אברהם טננבוים, 'על חכמת הציבור וקביעת ההלכה', דעת, 338 (תשס"ט): <https://www.daat.ac.il/mishpat-ivri/skirot/338-2.htm>

²⁸ ניסים ליאון, חרדיות רכה: התחדשות דתית ביהדות המזרחית, ירושלים תש"ע.

מה לעשות בבית הכנסת, וכך ימנע פריצות ובלבול בעולמות ובעם ישראל.

תשובה: ראשית כל ולא נכון לכתוב על דברי חכמינו שבגמרא שהם טעו ('הבינו לא נכון החכמים'), כי רבותינו חכמי הגמרא לא היו כמו החכמים בזמנינו, שיכולים לטעות בדברי הלכה [...] **לכן סברא היא, שמכיוון שנשים צריכות רחמים, עליהן להתפלל (הלכה יומית 201).**

התשובה פותחת בהגנה על החכמים שהשואל פגע לכאורה במעמדם ובכבודם. בתשובה זו יש נקיטת עמדה מובהקת בעד הנשים ונגד הגברים שמבקשים להדירן מהפולחן הדתי.

סוגיה אחרת שנשאל עליה הרב נוגעת לריבוי קהילות החוזרים בתשובה שהיו להן בתי כנסת קטנים שאינם מצליחים להכיל את כל המתפללים. שאלה זו, על מחסור במקום לנשים בבית הכנסת, הפנה לרב עובדיה רב בית כנסת קטן:

שבהיות והימים הנוראים מתקרבים לטובה ולברכה, ועזרת הנשים של בית הכנסת צרה מהכיל את כל הנשים הבאות לבית הכנסת ומבקשות להתפלל, על כן הציעו הגבאים שומרי משמרת הקודש, להקצות שורה בפאתי בית הכנסת, באופן ארעי, על ידי הרחקה מתאימה עם מחיצה המבדלת כדת וכדין, ולאחר הימים הנוראים יחזור המצב לקדמותו, אם בכל זאת יחשב הדבר כהורדה מקדושה חמורה לקדושה קלה? (יביע אומר י, או"ח טו).

הרב עובדיה אישר לבצע את השינוי כדי שהנשים תוכלנה לקיים מצוות ולהשתתף בתפילה במקום קדוש, בבית הכנסת, ולא תתפללנה בביתן: הוא פסק שהשינוי הפיזי אינו פוגע בקדושת בית הכנסת.

השאלה שלהלן התנהגות ילדות בבית הכנסת:

שאלה: מאיזה גיל יש לבת שהיא פחותה מ"ב שנים מחויבות להתפלל בעזרת נשים?

תשובה: הדבר תלוי בגדילת הבת. שאם היא קטנה מאוד ואין בני אדם שמים לב אליה, יכולה [...] ואם היא גדולה ששמים לב אליה, בערך מגיל תשע שנים, אזי יש להדריכה שתלך לעזרת נשים (הלכה יומית 1,544).

השאלה חושפת מצב נתון שבו בנות נמצאות בבית הכנסת ועוברות מעזרת נשים לעזרת גברים. התשובה אינה פוסלת זאת או קובעת שאינן צריכות להגיע לבית הכנסת, וגם אין בה קביעה חד-משמעית שעלולה לפגוע במרקם החברתי של הקהילה; היא מדריכה את השואל לבדוק כל ילדה בהתאם להתפתחותה הפיזית.

להלן שאלה בנושא כיסוי ראש של נערות בבית הכנסת:

נשאלתי אודות נערות רווקות, הרגילות ללכת ללא כיסוי ראש, והן מתפללות ומברכות ואומרות שאר דברים שבקדושה, ולומדות בבתי ספר ללא הקפדה על כיסוי ראש, האם אין בזה איסור מן הדין במה שמזכירות שם שמים בראש מגולה [...] יש להן על מה שיסמוכו [...] **שאינן למחות בידן** [...] **מאחר שכן פשט המנהג גם אצל בנות החרדות לדבר ה'** [...] ראוי שיחמירו על עצמן בזה [כיסוי ראש] בברכת המזון, שהיא מן התורה (יביע אומר ו, א"ח טו, עמ' מז-נו).

אם כן, ניכר שהשקפת עולמו של הרב עובדיה משלבת בין המצוי לרצוי: מצד אחד הוא התיר לנשים לקיים את הפולחן כפי שהן רוצות, כי זהו המנהג, ומצד אחר קבע את ההלכה הראויה, אך ללא כפייה, בהתחשבות במנהג הרווח. יש לשים לב להבדל שבין הסכמה עם מנהג רווח, כמו במקרה של כיסוי ראש בעת ברכות, לבין ביטול המנהג בנושא ברכות על מצוות שהזמן גרמן, כפי שראינו לעיל. כלומר, אף שהרב עובדיה דן במושג מנהג, הוא עסק למעשה במהות המנהג ובהיבטים הפוליטיים שלו.

בעקבות ההלכה שלעיל באה השאלה הזאת:

שאלה: רציתי לשאול האם רווקה צריכה לכסות את ראשה רק בשעת ברכת המזון ותפילה או שגם בברכות אחרות כמו ברכת אשר

יצר וכדומה. ומה בנוגע לשמיעת דברי תורה. כמו כן רציתי לדעת האם יש טעם לכסות את הראש במשך כל היום, מטעם צניעות או כדי שלא לבוא לידי ברכה וכדומה בלי כיסוי ראש. ומה הדין כאשר יוצאים לרשות הרבים, האם זה לא מוזר וחריג (בפרט בילדה מתחת לגיל מצוות).

תשובה: לדעת מרן שליט"א יש להחמיר לבנות רווקות ללבוש כיסוי ראש בפרט בברכת המזון. ולמעשה רוב העולם נהגו להקל בזה ויש להן על מה שיסמוכו. והמחמירה, בפרט בתפילה וברכת המזון, תבוא עליה ברכה (הלכה יומית 322).

תשובה זו אופיינית להשקפת העולם של הרב עובדיה, המשלבת בין הרצוי למצוי: קביעה הלכתית מחד גיסא וחופש לנשים לקבוע לעצמן כיצד לנהוג מאידך גיסא. אומנם חכמים בכל הדורות שילבו בין המצוי לרצוי, אולם בשלהי המאה העשרים התבלטו רבנים, בעיקר אשכנזים, בהחמרות קפדניות על מנהגי נשים, והד לבלבול אנחנו רואים בשאלה שלעיל. יש לשים לב לעמדה העקרונית של הרב עובדיה: החמרה שמטרתה לשלב נשים במסגרת הפולחן הדתי תוך כדי התאמה למנהגים המקומיים. מחקרים רבים עסקו במשמעויות הפוליטיות-חברתיות של כיסויי שיער לנשים, אולם לא זה המקום להרחיב בעניין. נאמר רק כי הרב עובדיה פסק בדומה לרוב הפוסקים המזרחים בני זמננו, שגם הם מצדדים בכיסוי ראש לנשים ונערות בעת תפילה מטעמי צניעות.²⁹

קביעת מזוזה על ידי נשים

להלן שני טקסטים הנוגעים לקביעת מזוזה:

שאלה: אם אישה הסירה את המזוזה ואין גבר, האם היא מברכת את ברכת המזוזה?
תשובה: אין כל חילוק בעניין חיוב מזוזה בין אנשים לנשים, ולכן האישה צריכה לברך על קביעת המזוזה, כדון איש (הלכה יומית 132).

²⁹ אילן פוקס, 'כיסוי ראש לרווקות: קריאה מחודשת בפסיקה מזרחית', טובה כהן (עורכת), להיות אשה יהודיה, ה, ירושלים תשס"ז, עמ' 93-117.

הטקסט שלהלן הונגש לציבור באתר **הלכה יומית** לאחר פטירתו של הרב עובדיה. מכאן גם חשיבותו הפוליטית בשימור המורשת המגדרית שהוביל הרב:

חייב כל אדם להזהר במצות מזוזה, שהכל חייבים בה. **וגם הנשים מחויבות במצות מזוזה**, כשם שמחויבות בשאר המצות, וכמו שנאמר [דברים פרק יא]: **כ וּכְתַבְתֶּם עַל מְזוּזוֹת בֵּיתְךָ, וּבְשַׁעְרֶיךָ. כֹּא לְמַעַן יָרְבוּ יְמֵיכֶם, וְיָמֵי בְנֵיכֶם.** ודרשו רבותינו בגמרא (בקידושין לד, וביומא יא), שהנשים אף הן מבקשות חיים, ומחויבות במצות מזוזה. **יש מי שכתב, שהאישה לא תקבע מזוזה בעצמה**, והביא נימוקים לדבריו. אולם מרן רבינו עובדיה יוסף זצ"ל (בספרו הליכות עולם חלק שמיני עמוד רא ועמוד רטז) כתב [...] **שהאישה רשאית לקבוע את המזוזה בעצמה בברכה, כדין איש** (הלכה יומית 3,234. מסתמך על יביע אומר ג, י"ד יח, סקג).

באמצעות מצוות קביעת מזוזה עולים שלושה נושאים: (א) נשים 'רשאיות' לקבוע מזוזה, כלומר הפעולה הזו נתונה להחלטתן ולא להחלטת כל הנהגה גברית שהיא; (ב) הטקסט מציין במפורש את המקום בגמרא שנקבע בו שגם הנשים מחויבות במצוות קביעת מזוזה. ייתכן כי הרב עובדיה ביקש לבסס את פסיקתו לנוכח ההתנגדויות, אולם התשובה אינה מציינת את הפוסקים שהתנגדו לכך. 'שתיקת' **הלכה יומית** בנוגע למתנגדים אינה מקרית: מטרתה להבליט את עמדת הרב עובדיה לצירוף נשים למצוות; (ג) הרב עובדיה פסק שאישה 'רשאית' לקבוע מזוזה ואף לברך על הפעולה הזו 'כדין איש'.

ברכה על קיום מצווה מתחילה כך: 'ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם אשר קידשנו במצוותיו וציוונו', וכאן בא שם המצווה. יש מחלוקת בין פוסקים המתירים לנשים לברך על קביעת מזוזה ובין האוסרים עליהן לברך עליה. כפי שראינו בשתי ההלכות שלעיל, פסיקת הרב עובדיה היא 'דין אישה כדין איש'. המשמעות ההלכתית היא שזו מצווה גם של נשים, ולכן הן חייבות לברך עליה. המשמעות הפוליטית היא צירוף נשים אל עולם רחב של מצוות.

שמירת השבת ופולחן בשבת

שבת היא מכלול גדול של דינים, מצוות וברכות. נתמקד בכמה עניינים הקשורים לנשים ובאמצעותם ננתח את השקפת עולמו של הרב עובדיה בדבר מעמד האישה בתא המשפחתי ואת יחסו לצרכים הפיזיים והרגשיים שלה.

א. יולדת בשבת

לפינו שאלה שהופנתה אל אתר הלכה יומית, והתשובה עליה משלבת הלכה, רגישות לצורכי הנשים והתאמה לזמננו: 'מה תעשה אישה האמורה ללדת בשבת והיא מתגוררת רחוק מבית החולים. כך שבמקרה ותצטרך ללדת תאלץ לנסוע בשבת?' (הלכה יומית 530). בתשובה מובאים דברי פוסקים האומרים שעליה לעזוב את ביתה כדי להיות קרובה לבית חולים, אולם נקבע כי היא תעשה זאת 'ובלבד שיכולה לעשות כן בנקל, אבל אם כרוך הדבר בטרחה יתירה, אינה צריכה לטרוח' (שם). הכוונה במושג 'טרחה' היא לאפשרויות המשפחתיות והכלכליות של היולדת להיות בבית מלון או במקום כלשהו מחוץ לביתה וללא משפחתה במהלך השבת. מאחר שהמציאות מלמדת כי לרוב יש בדבר 'טרחה יתרה', משתמע כי יולדת לא תצטרך לבלות את השבת מחוץ לביתה אלא תוכל לנסוע ללדת בשבת בבית החולים.

שאלה אחרת עוסקת בצרכיה הרגשיים של היולדת בשבת:

שאלה: כאשר נאלצים להזמין בשבת אמבולנס לפינוי יולדת לבית חולים, האם מותר לבעלה להתלוות אליה לבית החולים?
תשובה: [...] שיש לחוש שהאישה אינה מבקשת שיתלוו אליה [...] משום שהיא חוששת לגרום לאחרים איסור [...] כי היא אינה יודעת שהדבר מותר כדי להרגיעה. ולכן אפילו אם האישה שותקת, יש להתלוות אליה לבית החולים (שם 3,233).

בתשובה הראשונה אנחנו רואים דאגה לא רק להיבט הכלכלי של התקרבות יולדת לבית חולים אלא גם להיבטים הנפשיים של ריחוק מהבית בשבת. התשובה השנייה עוסקת רק בצורך הנפשי של יולדת להיות עם בעלה, והיא

חד-משמעית: יש להתלוות באמבולנס אל אישה יולדת גם אם אינה מבקשת זאת במפורש.

ב. קידוש ואכילה בשבת בבוקר

אחרי שפסק הרב עובדיה כי נשים מחויבות לקדש בשבת בבוקר לפני שהן שותות ואוכלות, הועברו לאתר הלכה יומית כמה שאלות כגון זו: 'האם מותר לאישה לשתות קפה או תה בשבת בבוקר והאישה אינה רגילה להתפלל שחרית?' התשובה היא 'כן' (הלכה יומית 1,118). 'מה הדין בקידוש בשבת בבוקר לאישה שרוצה לשתות ולאכול עוגה בטרם הגיע בעלה מבית הכנסת?' תשובה: 'אישה הרוצה לאכול בשבת בבוקר, רשאית לעשות קידוש לעצמה' (שם 18).

בטקסטים הקצרים שלעיל נמצאים כמה נושאים חשובים להבנת השקפת עולמו של הרב עובדיה: (א) נשים יכולות לקדש לעצמן, ואינן צריכות להיות תלויות בגברים; (ב) יש נשים בקרב ציבור תומכי תנועת ש"ס שאינן מתפללות בשבת בבוקר כשהן קמות, ולמרות זאת הן זוכות ליחס מכובד מהרב ומעורכי האתר; (ג) נשים אינן חייבות להשהות את ארוחת הבוקר שלהן ולחכות לבעליהן, הנמצאים בבית הכנסת.

תשובות אלה הן דוגמה למגמת הכלת כל המנעד הדתי של ציבור תומכיו. הרב עובדיה ידע שהציבור שלו נמצא בתהליכי התחזקות רוחנית. מצד אחד הם ממשיכים במנהגייהם היום-יומיים, ומצד אחר הם מתחילים להקפיד בקיים מצוות. פסיקותיו מאפשרות להם מעבר הדרגתי נינוח ומכובד של התחזקות רוחנית.

ג. נישוק ידי האם בשבת

נישוק ידי האב בליל שבת הוא מנהג נפוץ בקרב הספרדים, ובאתר הלכה יומית נשאל אם יש לנשק גם את ידי האם. שאלה כזו באה מציבור מודרני בעל מודעות לשוויון מגדרי, ולהלן התשובה:

וכן היה נוהג רבינו האר"י כלפי אמו הצדקנית שבכל ליל שבת היה הולך לביתה, ומנשק את ידה, והיא מברכת אותו. ומכאן שרבינו האר"י גילה בזה איזה טעם על פי הקבלה, שבלייל שבת דווקא יש

מעלה גדולה בברכת האם ובנישוק ידה. שאינם רגילים כלל בנשיקת היד, אף שהוא מנהג קדמון, וכן אין [האשכנזים] מנשקים ידי חכמים (הלכה יומית 2,136).

התשובה הזו מציבה את האם במעלה שווה לזו של האב ומחייבת את הילדים לתת לה את אותה מידה של כבוד ללא קשר לעיסוקיה, להשכלתה או למעמדה במשפחה ובחברה. התשובה הזו חושפת לפנינו פן נוסף בפסיקתו של הרב עובדיה: שימוש בקבלה לעניין מגדרי.³⁰ **הלכה יומית** אינו מספר לקוראים כי ייתכן שהאר"י נישק את ידי אמו משום שהתייחס מאביו בילדותו, ולכן גם אילו רצה, לא יכול לנשק את ידיו בליל שבת. נוסף על כך אנחנו מוצאים בתשובה רמז למפעל חייו של הרב עובדיה: עיצוב חברה ספרדית-חרדית והיבדלות מהאשכנזים.

ד. שירת נשים בסעודת ליל שבת

בשנת 1980 פנה מנהל פנימייה לבנות דתיות, הרב אורי פיקסלר, אל הרב עובדיה בשאלה הלכתית אקטואלית; אם הבנות יכולות לשיר בסעודת ליל שבת בנוכחות הנהלת הפנימייה ומשפחותיהם הכוללות גברים ובחורים:

כידוע, תורמת השבת תרומה נכבדה לחינוך הדתי בפנימיות הדתיות [...] חלק חשוב מאורת השבת [...] זמירות ושירי שבת [...] אולם בפנימייה דתית של בנות קיים קושי הלכתי: שירת הבנות. לעיתים יושב מנהל הפנימייה עם בניו הגדולים [...] וכיצד יישבו וישמעו שירת נשים? [...] אני שואל: היש דרך להתיר לגברים להשתתף בסעודת השבת מבלי להיכשל בשמיעת קול אשה?³¹

הרב עובדיה בתשובתו סוקר פסיקות של רבנים העוסקות במנהגי חרדים: 'בקהילות אשכנז שאנשים ונשים מזמרים יחד זמירות קודש בשבת'. הסברו לנוכח המנהג של האשכנזים הוא זה: 'הכוונה [של השירה בסעודת השבת] לשם שמים לעורר רגשות דת קודש אצל הבנות, ולנטוע בליבותיהן חיבה

³⁰ על יחסו של הרב עובדיה למנהגי הקבלה ראו בהרחבה: אבישי בן-חיים, **מין הרב עובדיה יוסף: מנהיג בין הלכה לקבלה, בין פוליטיקה למיסטיקה**, ירושלים 2018.

³¹ לשאלה ולתשובה ראו: עובדיה יוסף, 'על שירת בנות בסעודת שבת בנוכחות המחנכים – שו"ת', **המעין**, נה, א (תשרי תשע"ה), גיליון 211, עמ' 5–7.

לקודשי ישראל, לכן יש להקל'. הרב עובדיה מסיים את תשובתו הקצרה בהערכה גדול למנהגי האשכנזים: 'ובאמת שעיינינו הרואות שגדולי רבני אשכנז הצליחו בחינוך הבנות והנשים הצעירות לקרבן לתורה וליראת שמים יותר מגדולי שאר מקומות'.

מדוע פנה רב אשכנזי בשאלה אל הרב עובדיה? ייתכן כי רוב הבנות בפנימייה ספרדיות, ולכן חשוב למנהל לספק להן חינוך דתי על פי מנהגי הספרדים. מעניין כי כאן הרב דווקא משבח את מנהגי האשכנזים. אם כן, מה ההבדל בין המקרה הנוכחי לבין ברכות על מצוות שהזמן גרמן, שבהן נוהגות נשים ספרדיות? אולי התשובה נעוצה בתקופה? הפסיקה בנושא ברכות על מצוות שהזמן גרמן ניתנה בשנת 1954, תקופת העלייה הגדולה לישראל ואיבוד הזהות הדתית והעדתית של המזרחים. הפסיקה בנושא שירת בנות בסעודת השבת ניתנה בשנת 1980 ונוגעת לדור השני של העלייה הגדולה. ייתכן כי בשנות החמישים חשש הרב עובדיה לעתיד המזרחים במדינה שהנהגתה חילונית אשכנזית, ולכן הקפיד יותר להיבדל, ואילו בשנות השמונים שינתה את אופייה המערכת החברתית והפוליטית, וגם הרב עובדיה התבגר והתמתן.

ה. סעודה שלישית וסעודה רביעית

דיני שבת הנוגעים לסעודות קובעים כי כל אדם חייב לאכול שלוש סעודות: בליל שבת, בשבת בבוקר ובשבת בצהריים. המהדרים נוהגים לערוך גם סעודה במוצאי השבת, היא הסעודה הרביעית. להלן תוצג עמדת הרב עובדיה בנושא מעמד הנשים בנוגע לחיוב נשים בסעודה שלישית ורביעית.

שאלה: האם נשים חייבות בשלוש סעודות? שהרי כלל גדול בדינו, שנשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמא [...] והרי גם מצוות סעודות השבת, היא מצוות עשה [...] ולפי זה לכאורה נשים פטורות ממצווה זו.

תשובה: [רבנו תם קובע שנשים] חייבות במצוות סעודות השבת, משום שמצווה זו היא זכר לנס שירד מן השמים לבני ישראל במדבר [...] ומאחר ואף הנשים היו באותו הנס של ירידת המן, הרי שאף הן חייבות לעשות שלוש סעודות לשבת [...] ומחמת כך מתרשלות הנשים ואינן אוכלות סעודה זו [...] ואין נכון לנהוג כן. ומה יפה

מנהג מרן רבינו עובדיה יוסף זצוק"ל, שאף על פי שהיה אומר כמה שיעורים ודרשות בימות השבת [...] **היה סועד סעודה שלישית בביתו עם רעייתו בניו ובנותיו** [...] וכפסק מרן השולחן ערוך (הלכה יומית 4,011).

השקפת העולם המכבדת נשים מוצגת כאן באמצעות דוגמה אישית מחיי הרב עובדיה, רמז להתנגדותו של הרב למנהג הגברים לאכול בבית הכנסת ולהזניח את בנות ביתם. הוא ראה בכך פגיעה הן בתא המשפחתי הן בהלכה הקדומה של רבי יוסף קארו, בעל **שלחן ערוך**. המשיב באתר **הלכה יומית** נוזף בגברים שאוכלים סעודה שלישית בבית הכנסת ואינם דואגים לנשותיהם, כפי שעשה הרב עובדיה.³² יש להניח כי אם נהג הרב עובדיה לאכול סעודה שלישית 'בביתו עם רעייתו בניו ובנותיו', נהגו כמותו גם באי בית הכנסת שלו וקהל תומכיו. לכן ההידרשות לנושא מלמדת על מגמה חדשה של פולחן גברי מדיר שנאבק בה אתר **הלכה יומית**: לאכול בבית הכנסת ללא נשים. יש לשים לב גם למגמה הפוליטית שמוביל האתר: גיבוש הקהילה הספרדית בישראל סביב מנהגי הרב עובדיה ופסיקות רבי יוסף קארו.

הסעודה הרביעית נערכת במוצאי השבת כדי ללוות את שבת המלכה בצאתה. לכן היא נקראת גם סעודת מלווה מלכה. נשים וגברים רבים אינם רעבים בצאת השבת ולכן אינם אוכלים סעודה זו. הרב עובדיה פסק שהנשים 'תשתדלנה לקיים מצוות סעודה רביעית [...] ועל ידי זה תלדנה בנקל ובהרווחה' (שם 397).³³ פנייה זו נועדה לעודד נשים לאכול סעודה רביעית, אף שהכוונה היא גם לנשים שסיימו ללדת מפאת גילן. אתר **הלכה יומית** מסביר את מקור המצווה ואת חשיבותה:

מהיכן אדם מניץ לעתיד לבא? מן הלוז שבשדרה. ואמרו המקובלים שאין העצם נהנית אלא מסעודה רביעית של מוצאי שבת. ולכן גם

³² המגמה של התנגדות לפולחן של גברים ללא השתתפות הנשים שב ונזכר בדרשות הרב עובדיה. לדוגמה, ב'דיני ברכות המגילה' יש קיצור דרשה של הרב: 'כשקורא מגילה לבני ביתו, אף על פי שכבר בירך שהחיינו בבית הכנסת, חוזר לברך גם ברכת שהחיינו להוציא את הנשים בביתו' (הלכה יומית 23).

³³ וכן בהרחבה במוסף השבת 'עונג שבת' של עיתון המפלגה **יום ליום** 1101, כ"ב בחשוון תשס"ט, עמ' 2-3.

הנשים צריכות לסעוד סעודה רביעית. ויש עוד טעמים לזה שאי אפשר להאריך בהם. לפיכך כתב מרן הרב עובדיה יוסף זצוק"ל שגם הנשים תשתדלנה לקיים מצות סעודה רביעית.³⁴

ו. הבדלה

המגמה של הרב עובדיה נגד הדרת נשים מהפולחן באה לביטוי גם בפסיקה שלו על מעמד הנשים בטקס ההבדלה הנעשה במוצאי שבת. במוסף התורני 'עונג שבת' של שבועון תנועת ש"ס יום ליום כתב הרב עובדיה חמש הלכות הבדלה במוצאי שבת. להלן ההלכה הראשונה:

ומכאן למדנו שחובת ההבדלה במוצאי שבת היא מצוות עשה מן התורה, ולא מדרבנן בעלמא. ולצערנו יש אנשים עמי הארץ המזלזלים במצוות הבדלה, ולכל היותר מקפידים לשמוע הבדלה בבית הכנסת, אך אינם דואגים שנשותיהם ובנותיהם ישמעו את ההבדלה בביתם, והרי אף הנשים חייבות בהבדלה במוצאי שבת ובמוצאי יום טוב. וכן המנהג פשוט בכל תפוצות ישראל שגם נשים עושות הבדלה. ולכן אף אם שמע הבדלה בבית הכנסת [...] חייב לחזור ולהבדיל בביתו כדי להוציא את אשתו ובנותיו ידי חובה [...] יותר טוב שיכווין שלא לצאת ידי חובה בהבדלה שעושים בבית הכנסת, וכשיגיע לביתו יעשה הבדלה.³⁵

הרב עובדיה נוזף בגברים שאינם דואגים לנשותיהם שתקיימנה את מצוות ההבדלה. הוא מכנה אותם 'עמי הארץ המזלזלים במצוות הבדלה'. יותר מכך, הוא מסביר להם שההבדלה שיעשו בבית בעבור נשותיהם חשובה יותר מזו שיעשו בבית הכנסת, לכן יותר טוב שיכווין שלא לצאת ידי חובה בהבדלה שעושים בבית הכנסת, כדי שההבדלה בבית תהיה ההבדלה החשובה, ולא זו שנעשית בחברת גברים בבית הכנסת, ללא אשתו ובנותיו.³⁶ שוב אנחנו רואים בדברי הרב עובדיה התנגדות למנהג הגברי להדרת נשים.

³⁴ הלכה יומית במהדורת אינטרנט חדשה, י"ג כסלו תשפ"א, 19.11.2020.

³⁵ 'הלכות הבדלה במוצאי שבת', עונג שבת, 145, פרשת וישלח תשס"א, עמ' 3.

³⁶ עצם הדיון בנושא מלמד שחלק מתומכי ש"ס סברו שאין חובת הבדלה לנשים, ולכן נאלץ הרב עובדיה להבהיר את הנושא.

את ההלכה השנייה מהחמש פתח הרב עובדיה כץ: 'כבר נתבאר שאף הנשים חייבות בהבדלה במוצאי שבת, וכן המנהג פשוט בכל תפוצות ישראל שאף הנשים עושות הבדלה, לרבות ברכת "בורא מאורי האש", ואין הבדל בזה בין אנשים לנשים'.³⁷

הרב קבע נחרצות כי נשים שוות לגברים במצוות ההבדלה. בהלכה הראשונה תקף הרב עובדיה את הגברים המבדילים בבית הכנסת, ואילו כאן הוא קובע במפורש שהמצווה מיועדת גם לנשים. בכך אין כל חידוש; לכל הדעות נשים חייבות במצוות קידוש והבדלה בשבת. ואולם פתיחת ההלכה השנייה מהחמש בחיוב נשים להבדיל מלמדת כי ציבור נשים רחב של תומכי תנועת ש"ס כנראה לא קיים את המצווה הזו. לכן אפשר לראות מגמה חינוכית בטקסטים הללו ובאלה שיוצגו לקמן. בכל הטקסטים שהובאו כאן התעלם הרב מכך שהבדלה קשורה בקיום מצוות שהזמן גרמן, שמהן נהוג לפטור נשים.

אתר הלכה יומית עסק בנושא פעמים אחדות. לדוגמה, כאשר נשאל 'האם נשים יכולות לעשות הבדלה?' הייתה התשובה: 'אין ספק שגם נשים יכולות להבדיל על היין' (הלכה יומית 242). ועוד שאלה: 'במצב שאין גבר בבית, האם אישה יכולה להבדיל על היין ולשתות ממנו?'. והתשובה: 'בוודאי שכן' (שם 836).

אמירת קדיש מפי נשים

המחקר על מנהג אמירת קדיש מצא כי תולדותיו אינן ברורות.³⁸ הקדיש אינו נזכר במשנה, בתלמוד הירושלמי או בתלמוד הבבלי. בתקופת הגאונים נזכר לראשונה קדיש בקשר למת, אך לא בקשר למנהגי אבלות. קדיש כחלק

³⁷ עונג שבת (לעיל, הערה 35).

³⁸ Rochelle Millen, 'The Female Voice of Kaddish', Micah Halpern & Chana Safray (eds.), Jewish Legal Writings by Women, Jerusalem 1998, pp. 179–201; רחל ברקוביץ, 'אמירת "קדיש יתום" על ידי הבת', נועה שוורצר ואליעזר שוורצר (עורכים), צמאה לך נפשי: נשים במרחב הדתי, ירושלים תשע"ד, עמ' 135–212 (137).

ממנהגי האבלות נראה לראשונה במחזור ויטרי.³⁹ הקדיש מבוסס על מעשה פלאי שבו פגש רבי עקיבא אדם מת מתענה בעבודת פרך בגלל חטאים שחטא בחייו, ורק תפילה שאמר בנו הצילה אותו מחיי הסבל של העולם הבא. באותה תקופה בספרד כתב ר' אברהם בר חייא הנשיא כי המחשבה שאנשים יכולים להשפיע על הנפטרים אינה הגיונית:

כל החושב על מעשי בניו ובני עמו שהם עושים בגללו אחרי מותו ומתפללים בעדו שהם מועילים לו, מחשבות בדויות הוא ותוחלת שווא בעיני כל החכמים וכל אנשי מדע. כי לא דברה תורה ולא דברו חכמים עליהם [...] לא מצאנו בתורה מקום שנוכל להבין ממנו שמעשה החי בעולם הזה יהיה מזכה את המתים.⁴⁰

דברים אלו מלמדים כי במאה השתים עשרה לא היה נפוץ מנהג אמירת הקדיש לעילוי נשמת הנפטר, והתועלת בו לתיקון גורל הנפטר בעולם הבא לא הייתה מקובלת על כולם. אבל כמאה שנה לאחר מכן כתב ר' יצחק בן משה, המכונה אור זרוע על שם ספרו, על ילדים קטנים, אף בני 4 ו-5, האומרים קדיש יתום.⁴¹ במאה הארבע עשרה כתב הרב יעקב מוהלן שבגרמניה כי הקדיש הוא תוספת לתפילה על המת, ואינו חובה אלא מנהג.⁴² ואולם מנהג זה לא הוזכר בספרי הלכה חשובים לפניו, כמשנה תורה לרמב"ם ואחריו השולחן ערוך לר' יוסף קארו.⁴³

האזכור המפורש הראשון של בנות האומרות קדיש נמצא בשו"ת חות יאיר לר' יאיר בכרך, בגרמניה במאה השבע עשרה, שכתב על אדם שנפטר ולא היו לו בנים. לפני מותו הוא ציווה שבתו תאמר עליו קדיש בביתו לפני עשרה תלמידי חכמים ששכר כדי שילמדו תורה. מהתיאור של ר' יאיר בכרך אפשר להבין כי האב חשש שלא ייתנו לבתו לומר עליו קדיש בבית הכנסת. כמו כן התפתח מנהג שילדות קטנות אומרות קדיש על אביהן. על פי רוב העדויות,

³⁹ מחזור ויטרי הוא אוסף הלכות ומנהגים של רש"י שיצא בצרפת במאה השתים עשרה. ראו

ברקוביץ, שם, עמ' 138.

⁴⁰ ברקוביץ, שם, עמ' 146.

⁴¹ שם, עמ' 140–142.

⁴² שם, עמ' 142.

⁴³ שם, עמ' 143.

תפילת קדיש יתום נאמרת מפי הבת רק אם אין בנים לנפטר, לא נוסף עליהם או במקומם.⁴⁴

בדורות האחרונים נחלקו רבנים ספרדים ואשכנזים בעמדותיהם לגבי מנהג קדיש יתום,⁴⁵ ומקצת האשכנזים הקלו ואפשרו לבנות ונשים לומר קדיש. לדוגמה, הרב אליעזר זלמן גרייבסקי, בן המאה התשע עשרה, שגר במזרח אירופה, באנגליה ובישראל, פסק כי אין הבדל אם בן או בת המת יאמרו קדיש, והדוגמה לכך היא תפילת חנה, שהצילה את בני קורח מגיהנום.⁴⁶ לעומת זאת פוסקים ספרדים החמירו בגישתם לאסור אמירת קדיש יתום מפי נשים.

לדוגמה, הרב חיים חזקיה מדיני, בן המאה התשע עשרה, אשר התגורר בקרים ובישראל, התנגד נחרצות למנהג: 'יש למחות בבת האומרת קדיש בעשרה אחרי מות אביה כי כן ציווה עליה, כי הוא דבר חדש וזר בעיני הרבים'.⁴⁷ הרב מדיני התנגד כי חשש שרוחות המודרנה באירופה יובילו לשינויים במנהגי הספרדים, ולא כי חשש מפני פגיעה בהלכה. המחאה הנחרצת שלו באה משום שאמירת קדיש מפי נשים הייתה הנוהג המקובל בתקופתו.

הרב בן-ציון מאיר חי עוזיאל, שהיה הרב הראשי הספרדי הראשון בארץ ישראל, פסק בשנת 1942 בנושא נפטרים שאין להם בנים: 'שלא נאה ולא אריך שהבנות תאמרנה קדיש על הוריהן אפילו בבית האבלות, ואין צורך לומר בבית הכנסת'.⁴⁸ על רקע הפסיקה האשכנזית המאפשרת והפסיקה הספרדית האוסרת על בנות הנפטר לומר עליו קדיש, מעניינת עמדתו של הרב עובדיה:

⁴⁴ שם, עמ' 153–158.

⁴⁵ דוד גולינקין, תשובה בעניין אמירת קדיש יתום על ידי נשים, ירושלים תשמ"ט: יואל וולוסקי, 'קדיש יתומה', צהר, ח (סתיו תשס"ב) עמ' 13–19. https://responsafortoday.com/wp-content/uploads/2018/05/vol3_6.pdf;

⁴⁶ ברקוביץ (לעיל, הערה 39), עמ' 167–188.

⁴⁷ שם, עמ' 166.

⁴⁸ שם, עמ' 169–172.

שאלה: מי שמת בלא בנים, האם רשאית בתו לומר קדיש לעילוי נשמתו?

תשובה: מי שנפטר מן העולם ולא השאיר אחריו בנים לאמירת קדיש לעילוי נשמתו, וזכה שיש לו בנות צדקניות הרוצות לומר קדיש לעילוי נשמתו, **יש לאפשר להן לומר קדיש כאשר מתאספים מנין אנשים בבית לאמירת דברי תורה** [...] הנה עצם אמירת הקדיש היא מעלה גדולה ותועלת שלא ניתן לשערה לכבוד נשמת האב או האם שנפטרו מן העולם. שאם נגזרו עליהם עונשים, על ידי אמירת הקדיש מקילים מעליהם את עונשם, ולפעמים מבטלים מהם את העונש לגמרי. וכן אם נגזר עליהם שיהיה חלקם בגן עדן, הרי על ידי אמירת הקדיש הם עולים ומתעלים [...] **אבל באולם הגדול של בית הכנסת, אין להנהיג אמירת קדיש על ידי אישה** (הלכה יומית 1,302).

יש לשים לב כי האיסור הוא רק לקיום המנהג באולם הגדול של בית הכנסת. כלומר, באולם קטן או בעזרת נשים אישה יכולה לומר קדיש. לסוגיה ההלכתית הזו יש היבט פוליטי מעניין: התבססות על פוסקים אשכנזים ועל מנהגים שהתקבלו באירופה והתעלמות מפסיקות ומנהגים ספרדים בני זמננו אף על פי שהרב עובדיה התאמץ מאוד רוב חייו לנתק את הפסיקה הספרדית מהפסיקה האשכנזית. כלומר, למרות השאיפה של הרב עובדיה לבדלנות הלכתית אתנית, הוא בחר במנהג האשכנזי. לכן לא פלא שאתר **הלכה יומית** נשאל שאלות אלו:

רציתי לברר מה המקורות להלכה שלבת מותר לומר קדיש על אביה או אמה, באם אין לה מישהו אחר ובתנאי שזה לא יהיה בבית הכנסת ובתנאי שיהיו שם עשרה גברים. שכן נתקלתי בבעיות רבות בנושא הלכה זו (שם 48).

האם אישה או אימא יכולה לומר קדיש? למה אישה אינה יכולה לומר קדיש בבית הכנסת אם היא אומרת ברכת הגומל? האם היא יכולה לומר קדיש לבד בקול רם או ברקע הגברים שאומרים קדיש בקול רם? האם אישה יכולה לומר דברי תורה בפני משפחתה או חברים? (שם 157).

הבלבול של השואלים נובע מכך שהמנהג הספרדי המוכר להם אוסר על בנות ונשים לומר קדיש יתום ומלמד עד כמה תשובת אתר הלכה יומית, ההולכת בעקבות הפסיקות האשכנזיות, חריגה מהמקובל.

אירועים במעגל החיים של ילדות ונשים

א. חגיגת בת מצווה

חגיגת בת מצווה משמשת טקס מעבר בין ילדות לבגרות. במגוון תרבויות יהודיות היה גיל 12 גם גיל אירוסין או נישואין. יש כל מיני מגמות בפסיקה בנוגע למסיבת בת המצווה. לדוגמה, הרב אהרון זלקין אסר בשנת 1932 נחרצות לחגוג חגיגת בת מצווה. הרב משה פיינשטיין, שחי בארצות הברית במאה העשרים, כתב על הנושא כעשרים שנה אחריו, וגם הוא אסר חגיגות בת מצווה בבתי כנסת ופסק כי אין להתייחס לחגיגה כאל סעודת מצווה.

באותה תקופה כתב הרב משולם ראטה, שהיה חבר הרבנות הראשית לישראל, כי מותר להתייחס אל יום בת המצווה כיום שמחה בקרב בני המשפחה וחברים. כעשר שנים לאחר מכן, בשנת 1966, כתב הרב יחיאל וינברג כי צריך לבדוק מה המניע לחגיגת הבת מצווה – חינוכי או רצון להידמות לרפורמים.⁴⁹ כלומר, החשש ממגמות מודרניות הוא שהרתיע את הרבנים האשכנזים ממתן היתר נחרץ לקיום חגיגות בת מצווה, ולא ההלכה. למרות זאת בנות דתיות בימינו הפכו את חגיגת בת המצווה לזירה של כינון זהות נשית והעצמה.⁵⁰

הרב עובדיה כתב על חגיגות בת מצווה כמה פעמים:⁵¹ 'וראוי לחוג את כניסתה למצות בסעודת הודאה ושמחה, כיון שמהבחינה הזאת אין כל הבדל

⁴⁹ יהודה איזנברג, 'תגובת ההלכה לשינויים במעמד האשה', טובה כהן ועליזה לביא (עורכות), **להיות אשה יהודיה**, ג, ירושלים תשס"ה, עמ' 65–75 (66–68).

⁵⁰ Erica S. Brown, 'The Bat Mitzvah in Jewish law and Contemporary Practice', Micah Halpern & Chana Safrai (eds.), *Jewish Legal Writings by Women*, Jerusalem 1998, pp. 232–258; שירה סורקיס-ווייל, 'בת-מצווה כזירה לכינון זהות נשית דתית' טובה כהן (עורכת) **להיות אשה יהודיה**, ד, ירושלים תשס"ז, עמ' 219–236.

⁵¹ הפסיקה הזו מוזכרת בכתבה גדולה המחזיקה שני דפים במוסף התורני 'עונג שבת', המצורף לעיתון המפלגה **יום ליום** (כ"ז בשבט תשס"ז, גיליון 1015). כותרת הכתבה, באותיות גדולות וסימן קריאה: 'בת מצווה גם לבנות!' מלמדת על החשיבות שמייחסת המפלגה לנושא. למרות ואולי משום שהוא מנוגד לאלה של הפוסקים האשכנזים. רשת החינוך של המפלגה

בין נער לנערה בהגיעם לחיוב מצות' (יחווה דעת ב, כט). בהמשך הדברים נדרש הרב להיבט החברתי ולזרמים חרדיים אשכנזיים בחברה הישראלית האוסרים חגיגות בת מצווה: **'ובאמת שמניעת חגיגות לבנות מצווה, נותנת יד לפושעים לקטרג על חכמי ישראל, שכאילו מקפחים את בנות ישראל, ועושים הפלייה בין הבנים לבנות'** (שם). בתשובה זו אנחנו רואים כי הרב עובדיה מתעמת עם דעת הקהל על יחס היהודים לבנות. גם לרב עובדיה, כמו לרב וינברג, היה חשוב מה יגידו ה'פושעים', שהם הרפורמים, ולמרות זאת פסק כל רב אחרת.

כמה שנים לאחר מכן כתב הרב עובדיה על חובת אבות לומר על בניהם שהגיעו לגיל בר מצווה 'ברוך שפטרני' ופסק כבדרך אגב: **'וכדאי שהאב יברך שפטרני מעונשה של זו במסיבת החגיגה [של בת המצווה] בלי שם ומלכות כדרך שמברכים לבן, כשהגיע למצוות'** (יביע אומר ו, אר"ח כט).⁵²

ב. ענייני טהרה, טומאה וניאוף

טהרת האישה כרוכה באחריות הלכתית רבה, כי היא עוסקת לא רק במועדים שבהם מותר הזוג בקרבה פיזית אינטימית אלא גם בתוצאות: הילדים. כדי לעודד את הציבור לשמור על טהרת המשפחה יש רבנים הטוענים כי ילדים שייוולדו לאישה שלא נטהרה עלולים להיות 'רשעים' ו'עבריינים'. בנקודה חשובה ורגישה זו של יצירת חיים חדשים ובניית התא המשפחתי מסר הרב עובדיה את האחריות לאישה, כמו רוב המקורות ההלכתיים, וטען שצריך לסמוך עליה: **'התורה נתנה נאמנות לאשה בכל הנוגע לעניין טומאתה או טהרתה'** (טהרת הבית א, עמ' קנ). אבל 'אם נתברר אחר כך ששקר דיברה [...] שוב אינה נאמנת לעולם [...] עד שיתברר למעלה מכל ספק שחזרה בתשובה שלמה' (שם, עמ' קנא).

הסיפה של הדיון העוסק בנאמנות האישה הוא החוט המקשר בין עולמו של הרב עובדיה לעולמם של תומכיו. רובם אינם בקיאים בהלכות, ולכן חלקם חוטאים ומחטיאים במשך שנים מחוסר ידיעה. אבל כאשר הם חוזרים

מעין החינוך התורני ערכה מסיבת בת מצווה המונית לכאלף בנות, עם אימהותיהן ומורותיהן, בבנייני האומה בירושלים. הרב עובדיה הגיע לברך את הבנות. ראו כתבה בשבועון המפלגה **יום ליום**, 6.6.2002.

⁵² ראו גם הלכה יומית 331, 1,302, 2,202; לאו, אתגר הריבונות (לעיל, הערה 5), עמ' 216–219.

'בתשובה שלמה' ולומדים את ההלכות, פתאום מתברר להם גודל חטאם. לדוגמה, נשים חוזרות בתשובה לומדות כי המשפט העברי החמיר מאוד עם אישה נואפת ומצווה עליה להתגרש מבעלה.⁵³ רות הלפרין-קדרי כתבה כי הדינים שנקבעו התייחסו אל האישה כאל 'האחר' האולטימטיבי. קולה לא נשמע, והיא סבלה מיחס קשה ומפלה לרעה לעומת הגבר בדיני נישואין וגירושין.⁵⁴

ועם זאת נמצאו בספרות חז"ל מי שביקשו להקל את מצבה המשפטית של האישה הנואפת,⁵⁵ והרב עובדיה מביא פוסקים רבים שעסקו בסוגיה זו. בעיקרון הוא אימץ את הגישה הסלחנית של חז"ל, וגישתו למחול לחוזרים בתשובה שחטאו נבעה מהרצון לקרבם לאורח חיים דתי ולשמור על המסגרת המשפחתית:

הנה דורנו זה זכה לבעלי תשובה רבים, יחד עם משפחותיהם. ברם דא עקא, כי כמה מנשותיהם של בעלי תשובה, שגם הן חזרו בתשובה, באו לפני ומספרות בדמעות שלישי, שבהיותן חילונית בגדו בבעליהן, ונבעלו באיסור אשת איש לגברים זרים. ונפשו בשאלתן אם חייבות להודיע לבעליהן, ואולי יצטרכו על פי הדין לגרש אותן בגט, ומה יהיה על ילדיהם לאחר הגירושים (יביע אומר ט, אה"ע י, עמ' שעא).⁵⁶

פסיקתו של הרב עובדיה הייתה חד-משמעית: 'מסקנא דדינא שיש להעלים עין מזה ואין צורך להודיע שום דבר לבעליהן. ובפרט עתה שזכו לחזור בתשובה, ולהתקרב לצור מחצבתם, ואם נאסור, יפנו עורף לתורה ולמצוה ויחזרו לסורם' (שם).

⁵³ הרב עובדיה פסק כי אישה שנאפה כשהייתה חילונית יכולה להישאר עם בעלה לאחר שכל המשפחה חזרה בתשובה, כדי שלא לפרק את המשפחה ולהוציא את האישה עם ילדיה מחיי הדת. ראו יביע אומר ב, אה"ע ב.

⁵⁴ רות הלפרין-קדרי, 'איש, אשה, קידושין ושביה: הבניית המגדר בדיני נישואין וגירושין בהלכה', טובה כהן (עורכת), נישואין, חירות ושוויון: הילכו שלושתם יחדיו? רמת גן 1999, עמ' 44-57.

⁵⁵ אביעד הכהן, 'לברית הבט ואל תפן ליצר: על איסור ניאוף והשלכותיו המשפטיות', פרשת השבוע, 84 (ואתחנן תשס"ב).

⁵⁶ וראו גם לעיל הערה 53.

סיפור הגירוש מגן עדן שימש את הרב עובדיה לפרשנות מגדרית יוצאת דופן. זה היה העונש שהשית אלוהים על האישה: 'הֲרָבָה אֶרְבָּה עֲצָבוֹנָךְ וְהֲרַגְךְ בְּעֶצֶב תִּלְדִּי בָנִים וְאֶל אִישׁךָ תִּשְׁוֹקֶתְךָ וְהוּא יִמְשָׁל בְּךָ' (בראשית ג, טז). רוב המפרשים קובעים כי המשמעות היא שמעתה הנשים נתונות לשליטתו של הגבר, כולל שעבוד לצרכיו המיניים וביטול צורכיהן. הפרשנויות עוסקות בעיקר בהיבט הפלילי של פיתוי אדם ובעונשים שקיבלה האישה: חיי סבל ללא זכות לרצונות משלה.⁵⁷ שלא כפרשנויות אלה השתמש הרב עובדיה בפסוק הזה שימוש מכובד והביע באמצעותו הבנה לצרכיה המיניים של האישה: 'הרוצה לצאת לדוך צריך לפקוד את אשתו בתשמיש אפילו סמוך לוסתה' (טהרת הבית א, עמ' פח).

ואולם ההלכה הזו אינה מתיישבת עם דבריו על הפסקת יחסי מין כאשר האישה נמצאת בעונה⁵⁸ שלפני הווסת.⁵⁹ המחקר על דיני טהרה עוסק בהתפתחות מנהגי טומאת נשים והרחקתן מהחברה לפני הווסת, במהלך הווסת ולאחריה.⁶⁰ מנהגים אלה השתנו לאורך הדורות ובין פוסקים אשכנזים לפוסקים ספרדים, אולם כולם מחייבים הרחקה פיזית בין בני הזוג, ואילו כאן אנחנו רואים כי הרב עובדיה לא רק ביטל את איסור הקרבה הנהוגה בין בני זוג סמוך לווסת אלא אף חייב את הגבר לפקוד את אשתו. כלומר, גבר שעוזב את אשתו לתקופה לא ידועה חייב למלא לפני צאתו את צרכיה המיניים. הרב עובדיה הדגיש 'אפילו סמוך לוסתה' כדי להבהיר שלא מדובר במצוות פרו ורבו.

ההסבר שנתן הרב עובדיה לחובת הגבר מעניין וייחודי. הוא השתמש בעונש שהטיל אלוהים על האישה הראשונה: 'על מה שנאמר בתורה ואל אישך

⁵⁷ המחקר עוסק רבות בחטא האישה בגן עדן, שבגללו נאלץ האדם לעבוד ולפרנס את משפחתו. יש הטוענים כי בגלל חטא זה הגיע המוות לעולם. ראו לדוגמה פרשנויות אחדות אצל גרוסמן (לעיל, הערה 16), עמ' 31–34; אברהם גרוסמן, 'הוא ימשול בך – בין תאוריה למציאות', גרשון בקון, דניאל שפרבר ואהרון גימאני (עורכים), **מחקרים בתולדות יהודי אשכנז**, רמת גן 2008, עמ' 57–72.

⁵⁸ הרב מסביר כי 'עונה' היא יום או לילה לפני קבלת הווסת.

⁵⁹ טהרת הבית א, עמ' מ.

⁶⁰ ראו לדוגמה: ידידה דינרי, 'מנהגי טומאת הנידה – מקורם והשתלשלותם', **תרביץ**, מט, ג–ד (תש"ס), עמ' 302–324; שלומית בן-שעיה, **הלכות נידה בחיבורי ההלכה של צרפת מבית מדרשו של רש"י ועד לסמ"ק**, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשע"ו.

תשוקתך, מלמד שהאישה משתוקקת לבעלה בשעה שהוא יוצא לדרך' (שם). אצל הרב עובדיה הפך העונש של האישה ממקור להשפלתה ולשליטה בה דווקא למקור של כוח מול הבעל – הוא חייב לדאוג למלא את צרכיה. הפרשנות המרחיבה והמפורטת של הרב עובדיה יוסף נועדה לציבור בן זמנו שאינו בקיא בהלכות אלה, אולם היא מתכתבת עם הגמרא שעוסקת במצוות היוצא לדרך ועם רבי יוסף קארו, שחייב יוצא לדרך לפקוד את אשתו 'אפילו סמוך לווסתה' (שלחן ערוך, יו"ד קפד, י). החידוש הגדול של הרב עובדיה הוא הרחבת הלכת גבר יוצא לדרך לאישה היוצאת לדרך:

האשה שיוצאת לדרך, כגון שנוסעת לאירוע שמחת אחד מקרוביה [...] ואין בעלה נוסע עמה, אינו צריך לפוקדה בתשמיש [...] אלא אם כן היא מקשטת עצמה למצוא חן בעיניו, באופן שמבין מתוך מעשיה שהיא עושה כן כדי שיתן דעתו עליה, שאז בלאו הכי **חייב לפוקדה** (טהרת הבית א, עמ' צח).

לסיכום הסוגיה אפשר לומר כי האישה אינה חייבת לספק את צרכיו המיניים של הגבר, אלא רק הוא מחויב לסיפוק צרכיה. מצב זה תואם את הכתוב בכתובה. ההלכות הללו נמצאות גם במקורות קודמים, אך ככל הנראה בספרים לא נגישים לציבור תומכי תנועת ש"ס, והחשיבות של דברים אלה היא בכתבתם בספרות המחנכת של הרב עובדיה.

בספר טהרת הבית פרס הרב עובדיה את השקפת עולמו בנוגע להתנהגות הגבר כלפי אשתו ולחובותיו כלפיה. מדבריו עולה כי הגבר חייב לכבד את אשתו, לספק את צרכיה המיניים ולהתחשב ברצונותיה. זאת נוסף על חובת הזוג להתנהג על פי ההלכה. לדוגמה, כך הורה הרב עובדיה לבני זוג שנזכרים באמצע תשמיש מיטה שהאישה נמצאת ב'עונה', לפני הווסת: 'צריך הבעל לפרוש מיד אפילו באבר חי. ואם חושש שמא בשעת יציאתו יוציא שכבת זרע לבטלה,⁶¹ ינעץ ציפורני רגליו במטה, וישהה כך בלא דישה עד שימות האבר, ויפרוש באבר מת' (שם, מ, עמ' קכא). פסיקה זו סותרת למעשה את הפסיקה שהובאה לעיל בעניין חובותיו של גבר שיוצא לדרך כלפי אשתו.

⁶¹ גם זו עבירה חמורה, בעיקר בגלל החשש כי שדה תיקח את הזרע הזה ובאמצעותו תלד לגבר ילדים.

כלומר, ניכר כי הרב עובדיה מעדיף את טובת האישה גם כאשר היא מנוגדת להלכה שפסק.

ג. פדיון הבן

טקס פדיון הבן עורכים רק לבן בכור אחרי הגיעו לגיל שלושים ואחד ימים. הטקס נעשה על ידי תשלום של חמישה מטבעות כסף טהור, הנקראים 'סלעים', לכוהן. מקורה של חובת פדיון הבן בפסוק הזה: 'קִדַּשׁ לִי כָל בְּכוֹר פֶּטֶר כָּל רֶחֶם בְּבִנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֲדָם וּבְבִהֵמָה לִי הוּא' (שמות יג, ב). משמעות המצווה המקורית הייתה כי כל בן בכור יצטרף למעמד הכהונה ויעסוק בענייני קדושה, וכך יצמח מעמד משרתי הקדושה מתוך כל העם, באופן שוויוני. ואולם לאחר חטא העגל נפגע מעמד של הבכורים, כי גם הם חטאו, ובמקומם קבע ה' מעמד פוליטי-חברתי חדש: שבט לוי, אשר לא השתתף בחטא העגל, יוקדש כולו לשרת את אלוהים, והשבטים האחרים יפרנסו אותו. לכן כל בכור שנולד למשפחת כוהן או לוי מצד אביו או מצד אמו פטור ממצוות פדיון הבכורות.⁶²

טקס פדיון הבן בנוסח ספרדי המובא באתר האינטרנט עיתים מתחיל בבירור מעמדו של התינוק, משום שאינו נעשה בתינוק שנולד אחרי בת או אחרי הפלה של עובר לאחר כארבעים יום ברחם או בתינוק שנולד בנייתוח קיסרי.⁶³ הכוהן עורך הטקס חייב לוודא שהתינוק אכן בכור. ראשית הוא פונה אל האב: 'בנך זה בכור הוא?' ובהמשך הטקס הכוהן שואל את האם: 'בנך זה בכור? שמא ילדת בן אחר לפניו או שמא הפלת?' והאם עונה: 'זה בני בכורי. לא ילדתי ולא הפלתי לפניו'.

יש מחלוקת בין הפוסקים אם ניתן לערוך פדיון הבן אחרי הפלה טבעית. יש האוסרים קטגורית, ויש המתירים בהתאם לגיל העובר שנפל. הרב עובדיה נדרש לנושא פעמיים ופסק כי אם אין לעובר 'ריקום אברים', הוא אינו נחשב לבן בכור. לכן אם ייולד אחריו בן, יש לערוך טקס פדיון הבן.⁶⁴

⁶² במדבר יח, טו-טז.

⁶³ על טקס פדיון הבן בנוסח ספרדי ראו באתר עיתים: <https://did.li/7E1fT/>

⁶⁴ יביע אומר ו, י"ד כו; שם ז, י"ד כז, עמ' רסז-רסט.

ואולם הסוגיה שהגיעה לפתחו של הרב עובדיה הייתה מורכבת יותר ומלמדת על אופי תומכיו המתחזקים בדתיות: האם לגלות לבעל שאשתו עשתה הפלה כאשר חייתה עם גבר אחר לפני שנישאו? הרב המקומי שאלו פנתה האישה חשש לפסוק ופנה בשאלה לרב עובדיה: 'האם חייב הוא להודיע לבעלה [שאי אפשר לקיים את טקס פדיון הבן], כדי להצילו מעוון ברכות לבטלה?' להלן השאלה והתשובה של הרב עובדיה בקיצורים מתבקשים:

נשאלתי אודות אישה שבהיותה צעירה פנויה חייתה חיי אישות עם בחור אחד ונתעברה ממנו, וכשהוכר עוברה הלכה אצל רופא אחד ועשה לה הפלה מלאכותית, ואחר כך עברה משם לעיר אחרת, וחזרה בתשובה שלמה [...] ונישאת לבחור ישיבה [...] וחיו באהבה ואחזה שלום וריעות, ונתעברה ממנו וילדה לו בן זכר. והנה הביע רצונו לקיים מצוות פדיון הבן [...] כי לא ידע [...] האישה באה אל הרב המקומי וסיפרה לו כל מה שאירע לה קודם נישואיה לאברך [...] ונכון שהרב המקומי שנוכח בשעת פדיון הבן, והיודע את כל פרשת העיבור יבקש מהכהן שידלג על כל השאלות השגרתיות לאשה האם הפילה [...] סוף דבר הכל נשמע שאין להודיע לבעל ולא כלום (יביע אומר ח, י"ד לה, עמ' שן-שנג).

הרב עובדיה הסביר כי האישה חיה היום חיים אחרים, ואם בעלה ידע שהרתה והפילה, 'ופר שלום הבית'. גם הרב המקומי וגם הרב עובדיה לא עסקו בסוגיית גילו של העובר. הפסיקה של הרב עובדיה לערוך את הטקס נשענת על פוסקים שהתירו זאת במקרים מסוימים בגלל מצבו הפיזי של העובר, לא כדי להסתיר מהאב את האמת. כלומר, המיוחד בפסיקתו הנוכחית הוא הסתרת האמת. הרב עובדיה יודע שרוב תומכיו מתמודדים עם עבר חילוני. במקרה שלפנינו ברור שהאיש לא ידע במדויק מה עשתה אשתו לפני הנישואים, ואי-קיום הטקס בגלל הפלה מכוונת יכול לפגוע אנושות בנישואי הזוג. במצב כזה חשש הרב עובדיה שהאישה תעזוב את חיי הדת.

סיכום

בניתוח השקפת עולמו של הרב עובדיה בנוגע לתפקידן של נשים בטקסים ובמצוות הראיתי כיצד הרב עובדיה, שניהל אורח חיים חרדי, התמודד עם

תופעות מודרניות כגון נשים המבקשות להשתתף בתפילות בבית כנסת קהילתי קטן וצפוף, ילדות הנמצאות בעזרת גברים ומסתובבות בבית הכנסת בין עזרת גברים לעזרת נשים, נשים שבגדו בבעליהן ורוצות להמשיך בחיי הזוגיות או נשים שרוצות לומר קדיש על הוריהן, וכן התמודד עם גברים שביקשו להדיר נשים מהפולחן הדתי כדי לכונן פולחן גברי בבית הכנסת. במילים אחרות, הרב עובדיה פעל בקרב חברה של מתחזקים בדתיות שפועלים בה שני זרמים מנוגדים: נשים משכילות המבקשות שותפות בפולחן הדתי וגברים שמנסים להדירן ממנו.

הרב עובדיה יוסף גדל בחברה פטריארכלית שפעלה בהתאם לחלוקה מגדרית ברורה, ולמרות זאת הפסיקות שלו מבקשות לחנך את הקהילה לשוויון מגדרי רב יותר. טענתי היא כי הרב עובדיה, מפאת חשיבותו ועוצמתו התורנית והפוליטית, היה יכול לבחור גם להדיר נשים ולהחלישן. פסיקות של ראשונים ואחרונים היו יכולות לספק לו את המעטפת לכך. אבל הוא בחר שוב ושוב לשלב נשים בטקסים ובמצוות מעמדה של שוויון, הכלה והעצמה. הרב עובדיה הדיר נשים רק בנושא ברכה על מצווה שהזמן גרמא, ככל הנראה כדי לבדל את ההלכה הספרדית מהאשכנזית.

הראיתי כיצד בחר הרב עובדיה בכל נושא עמדה עצמאית בהסתמכו על מקורות קודמים שהתאימו לרוח פסיקתו. טענתי היא שהרב עשה זאת ממניעים פוליטיים: הן כדי לעצב הלכה ספרדית ולגבש את קהילת העולים מארצות האסלאם מחשש לאיבוד הזהות הדתית של המזרחים, הן כדי להיבדל מהאשכנזים בתקופת העלייה הגדולה לישראל.

הטקסטים שהובאו לעיל מציגים השקפת עולם סדורה של חרדיות מגדרית מודרנית. פסיקות אלה מאירות את הרגישות של הרב למעמד הנשים בתקופתנו ואת מאמציו לשתפן בטקסים ובמצוות עם נחישותו להצליח במיזם החברתי הענקי שלו: בניית חברה ספרדית תורנית בארץ ישראל.

את היותו פורץ דרך אמיץ אפשר לראות גם בדוגמה שלהלן, העוסקת במכללה החרדית ירושלים, שניהלה בתו עדינה בר-שלום. הרב עובדיה תמך בהקמת מכללה אקדמית לנשים שתאפשר להן לרכוש תואר ראשון במסגרת חרדית. הוא עשה זאת חרף התנגדות חריפה של רבנים אשכנזים. ואילו

מחליפו בראש מועצת החכמים, הרב שלום כהן, התנגד נחרצות לאקדמיזציה של נשים ופסק נגדה. ואכן, ארבע שנים אחרי פטירת הרב עובדיה נסגרה המכללה. הטיעון הרשמי היה מצבה הכלכלי הקשה והאפשרויות שנפתחו לפני חרדים ללמוד במכללות ובאוניברסיטאות, אך אפשר לראות בסגירת המכללה החרדית ירושלים כרסום במורשת הפסיקה המגדרית של הרב עובדיה.